

Nasza Ziemia Odrzywolska

Wydawca: Gmina Odrzywół/Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe Ziemi Odrzywolskiej

Druk: Urząd Gminy w Odrzywolu, **Skład komputerowy:** Stefan Kowal

Adres: ul. Warszawska 53, 26-425 Odrzywół, **tel.:** (048) 67-16-057, **e-mail:** tkozo@wp.pl, **Internet:** www.odrzywol.eu

Redakcja: Bożena Kmiecik, Stefan Kowal

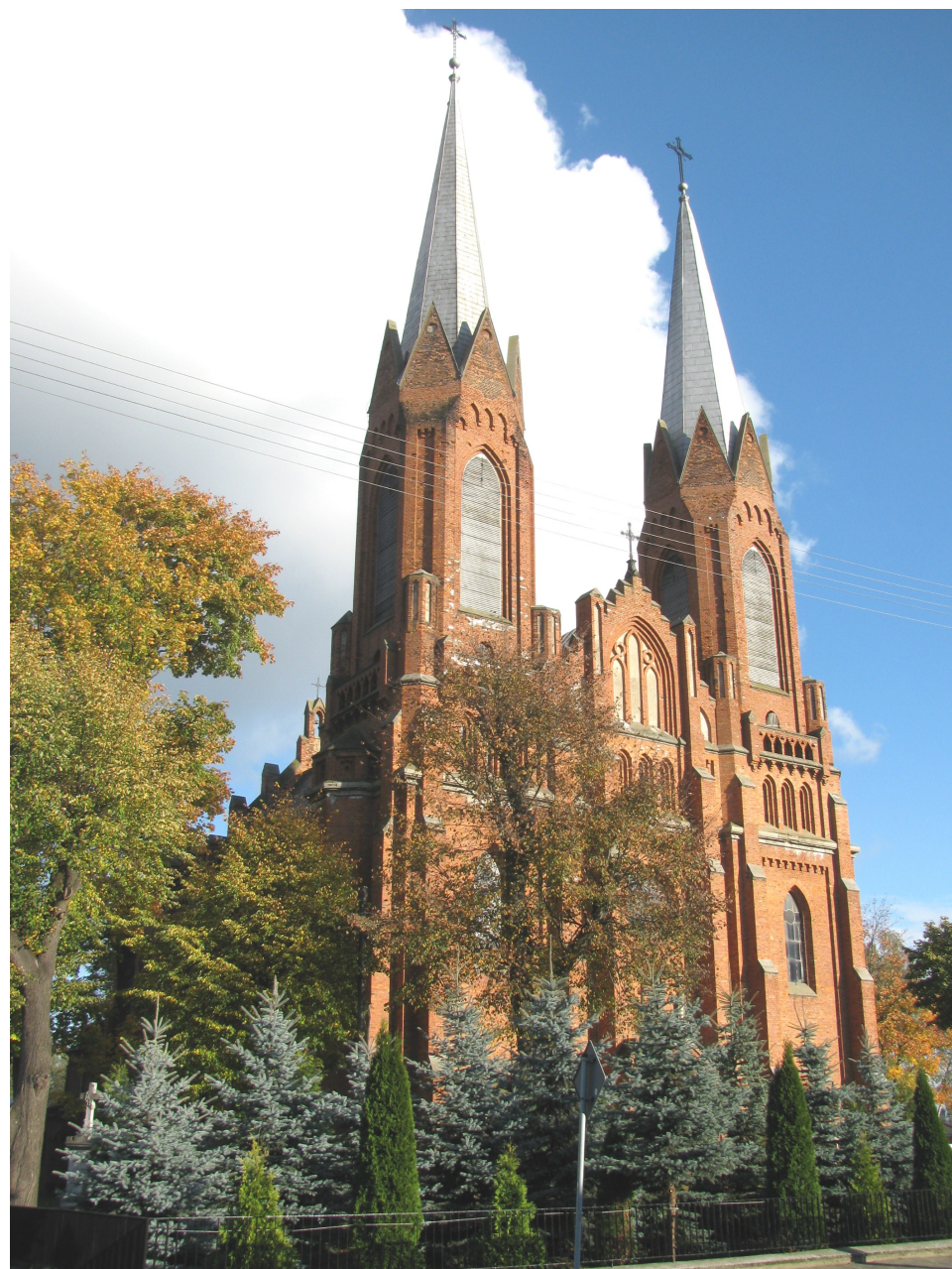
Redakcja zastrzega sobie prawo do skracania tekstów, adiustacji materiałów i zmiany tytułów

Urząd Gminy w Odrzywolu/Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe Ziemi Odrzywolskiej

W NUMERZE: ♦ Kalendarium historyczne Ziemi Odrzywolskiej – str. 2
 ♦ Odrzywolscy. Geneza rodu – str. 8
 ♦ Samorząd terytorialny w gminie Ossa/Odrzywół 1918–1939 – str. 12

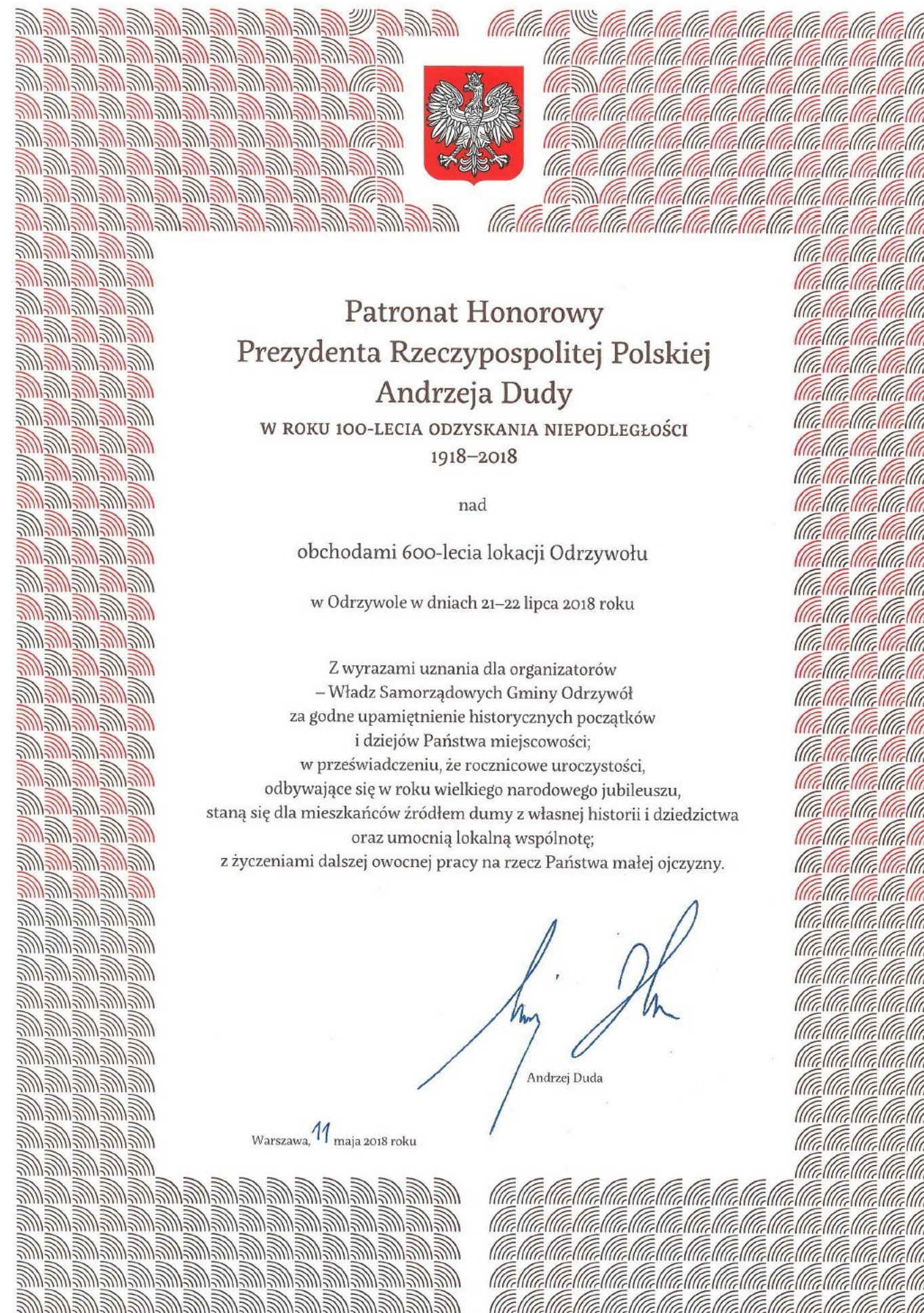
KALENDARIUM HISTORYCZNE ZIEMI ODRZYWOLSKIEJ /WYBRANE WYDARZENIA/

W początkach państwa polskiego teren obecnej gminy Odrzywół leżał w dzielnicy sieradzkiej, najprawdopodobniej należał do kasztelani w Skrzynnie. Kasztelania skrzyńska w XII wieku została włączona do dzielnicy sandomierskiej. Odtąd już do końca istnienia I Rzeczypospolitej ziemie te należały do dzielnicy sandomierskiej.

Pierwsza połowa XII w. – Na lewym brzegu Pilicy powstała osada o nazwie Łęgonice, pierwsza wzmianka zawarta jest w Bulli Gnieźnieńskiej wydanej przez papieża Innocentego II w 1136 r. Bulla wymienia Łęgonice jako wieś będącą własnością arcybiskupów gnieźnieńskich.

Przełom XIV i XV w. – Zaczęto wycinać pierwotną puszcę i zakładać osady. Starostwo opoczyńskie założyło królewskie wsie: Wysokin i Kłonna.

1412 r. – Pierwsze pisane wzmianki pochodzące z kronik sądowych sandomierskich. Zapisano tam wieś o nazwie *Wyssokynin*. W tym właśnie czasie stała się własnością Dobrogosta Czarnego, herbu Nałęcz. W **1413 r.** ufundował on kościół parafialny oraz zbudował zamek rycerski.

ludność mogła zaopatrzyć się w znacznie tańszą cegłę. Cena cegły z cegielni gminnej była znacznie niższa od rynkowej: za 1 000 szt. cegły odrzywolskiej płacono 85 zł, podczas gdy w sprzedaży rynkowej kosztowała ta sama ilość 120 zł. Co istotne z punktu widzenia spauperyzowanej ludności, asortyment z cegielni, można było nabywać też na kredyt krótkoterminowy. W ciągu 1929 r. udało się wyprodukować 351 tys. cegły w I gatunku i 10 tys. w II gatunku. Produkcja dzienna wynosiła przeciętnie 1.800 sztuk. Zysk zakładu nie był imponujący i wynosił 2.287 zł, ale nie to było istotne, ważna była społeczna użyteczność przedsiębiorstwa – dostarczało ono znacznie tańszego surowca budowlanego. Ponadto dawało pracę dla 11 osób. Niestety cegielnia była obciążona długiem, który został wzięty do uruchomienia zakładu. Zadłużenie w kwocie 15.000 zł było rozłożone na 5 lat.

Sztandarową inwestycją samorządu odrzywolskiego, co zrozumiałe jest zarówno w kontekście potrzeb społecznych, jak i zadań gminy, była budowa szkoły i dbałość o szkolnictwo. Budowa 7 – oddziałowej szkoły powszechnej rozpoczęła się w 1928 roku. W budowę szkoły zaangażowanych było wiele reprezentantów społeczności lokalnej. Utworzono Komitet Budowy Szkoły, z którego inicjatywy utworzono cegielnię (jako przedsiębiorstwo komunalne), której produkcja znacznie tańsza, miała obniżać koszty budowy szkoły. Niższe koszty oraz zaangażowanie społeczne pozwoliło na szybkie uruchomienie szkoły i umożliwiło szerszy dostęp do wykształcenia miejscowej diaspory.

Podsumowując ten krótki rys działalności samorządu odrzywolskiego w latach II RP, należy zaznaczyć, że na miarę możliwości starał się on wypełniać ciążące na nim zadania. Nacisk kładziono na szkolnictwo, infrastrukturę i drogi, bezpieczeństwo publiczne oraz zdrowie publiczne. Mniejsze nakłady przeznaczano na rolnictwo i na kulturę. W składzie politycznym samorządu aż do 1934 roku dominowali członkowie deklarujący bezpartyjność. Od 1934 roku większość uzyskał obóz sanacyjny, a od 1938 roku znaczącą siłą stało się Stronnictwo Narodowe. W radzie przeważali rolnicy, jedynie w pierwszym okresie 3 osoby były spoza warstwy chłopskiej. Samorząd gminny angażował się też w obronę niepodległości Polski w walce z najazdem bolszewickim w 1920 roku. Mieszkańcy gminy walczyli z bolszewikami w armii regularnej, jak i w zaciągu ochotniczym, natomiast członkowie samorządu gminnego, podobnie jak miało to miejsce na terenie całego kraju, w Odrzywole utworzyli Gminny Komitet Obrony Państwa. W jego skład wchodził wójt gminy jako przewodniczący, 2 delegatów rady gminnej, miejscowy proboszcz, przedstawiciel ziemiaństwa oraz reprezentant ludności żydowskiej. Komitet podjął współpracę z Powiatowym Komitetem Propagandy Pożyczki Państwowej w Opocznie, propagując wśród ludności wykup pożyczki i odnosząc na tym polu znaczne sukcesy.

1 V 1418 r. – Lokacja miasta przez Dobrogosta Czarnego na podstawie przywileju wydanego przez króla Władysława Jagiełłę z **1412 r.** Dokument formalnie zebrał wszystkie prawa i obowiązki mieszczan, nadawał prawo organizacji targów i jarmarków.

1420 r. – Arcybiskup gnieźnieński Mikołaj Trąba wyjednał u króla Władysława Jagiełły pozwolenie na założenie miasta na prawie magdeburskim po drugiej stronie rzeki Pilicy. Na podstawie tego przywileju arcybiskup wystawił dokument lokacyjny dla nowego miasta o nazwie Łęgonice (zwane też Łęgonicami sandomierskimi lub opoczyńskimi).

Połowa XV w. – Miasto Wysokin zaczęło być nazywane Odrzywołem. Z czasem następcy Dobrogosta przyjęli nazwisko Odrzywolscy. Jednak formalnie aż do połowy XVI wieku nazwa nie została zmieniona.

Przełom XV i XVI w. – Powstały kolejne wsie: Jelonek, należąca do parafii Odrzywół, tą wieś założyli Sulgostowscy herbu Łabędź z Sulgostwa. Pierwsze pisane wzmianki o tej wsi pojawiły się w spisie podatkowym z 1508 r. Według tego źródła właścicielem wsi był Jan Sulgostowski i Barbara z Boglewskich. Nad Pilicą powstała wieś Myślakowice, założona przez lokalny ród szlachecki. W spisie podatkowym z 1508 r. umieszczono nazwę *Myslychowycze*. W początkach XVI w. Odrzywolscy założyli nowe wsie: Ossę i Kamienną Wolę. Pierwsza wzmianka o Ossie pojawia się w „Liber Beneficiorum...” Jana Łaskiego z lat 1511-1523. Po raz pierwszy Kamienną Wolę wymieniają wizytacje kościelne z lat 1511 i 1512. Jednak z zapisów dotyczących lokacji miasta Wysokin można wnioskować, że wsie istniały już w początkach XV wieku.

1508 r. – W spisach podatkowych miasto wpisano jako Odrzywół.

1510 r. – Rejestr podatkowy wymienia w Odrzywole istnienie kuźnicy wyrabiającej żelazo oraz trzech młynów, miasto słynęło z produkcji piwa. Stało się też ważnym ośrodkiem handlowym.

1515 r. – Mikołaj, syn Jana Odrzywolskiego, zbudował most na rzece w Odrzywole i uzyskał przywilej królewski na pobieranie opłat na moście od przejeżdżających wozów.

1531 r. – Król Zygmunt I Stary potwierdził istnienie dwóch jarmarków w Odrzywole, ale zmienił ich terminy na dzień św. Floriana i dzień św. Jadwigi.

1549 r. – W Łęgonicach naliczono 65 domów, liczyły około 300 mieszkańców. Wszyscy mieszkańcy miasta zajmowali się uprawą roli. Według danych z 1604 r. w mieście było tylko 40 domów zamieszkałych i 28 pustych placów.

1553 r. – Król Zygmunt August zmienił nazwę miasta na nazwę dzisiejszą – Odrzywół.

1577 r. – Według spisu podatkowego Wysokin liczył 11 i pół łana ziemi, była to jedna z większych wsi w okolicy, nadal należał do rodu Odrzywolskich. Spis wymienia następujących Odrzywolskich dziedziców wsi: Dzierżka, Andrzeja, Stanisława, Jana Walentego.

Połowa XVII w. – W czasie potopu szwedzkiego miasto leżące na ruchliwym szlaku handlowym znacznie ucierpiało. Przez teren gminy maszerowały, siejąc spustoszenie, wojska szwedzkie i siedmiogrodzkie. Liczba ludności znacznie się zmniejszyła. Odrzywół w 1652 r. liczył 154 mieszkańców, a kilka lat po wojnie w 1662 r. zaledwie 88.

Lipiec 1666 r. – W Łęgonicach Małych stacjonowały wojska rokoszan pod wodzą hetmana Jerzego Lubomirskiego, po drugiej stronie Pilicy stała armia królewska Jana Kazimierza. Na Górze Zgody koło Łęgonic Dużych została podpisana ugoda kończąca 14-to miesięczną wojnę domową.

Połowa i druga połowa XVII w. – Nastąpiło rozdrobnienie majątkowe i powolny spadek znaczenia Odrzywolskich, skutkiem czego była migracja rodziny w inne regiony Rzeczypospolitej. Największe znaczenie uzyskała jedna z ich linii lokująca się na Ukrainie.

30 VI 1702 r. – W czasie wojny północnej król szwedzki Karol XII wraz ze swoją armią maszerował przez Odrzywół w kierunku Krakowa.

Początek II 1716 r. – W Odrzywole doszło do bitwy pomiędzy wojskami saskimi króla Saksonii i Polski Augusta II Mocnego a wojskami konfederacji tarnogrodzkiej. Konfederacja ta zawiązana przez szlachtę polską w 1715 r. w Tarnogrodzie była wymierzona w króla Augusta II Sasa i armię saską stacjonującą na koszt wyniszczonej wojną północną i domową Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Polegli w bitwie i zmarli z ran zostali pochowani w kościele w Odrzywole i na cmentarzu istniejącym wokół kościoła. Wśród pochowanych, w liczbie prawie 30-tu, byli przedstawiciele znanych rodów, w tym Potockich.

1722 r. – Księgi parafialne notują śmierć Jana Czarnego Odrzywolskiego, dziedzica części Odrzywołu. Jest to ostatnia wzmianka o tym rodzie w Odrzywole.

1740 r. – Pochodzący z Odrzywołu ks. Adam Liziniewicz, proboszcz smogorzowski, sędzia konsystorza opoczyńskiego, na miejscu dawnego drewnianego, zniszczonego kościoła postawił nową świątynię. Ksiądz Jan Snarski, proboszcz odrzywolski i ks. Stefan Kudrzycki, kanonik inflancki około 1760 r. wykończyli i uposażyli nowy kościół.

1758 r. – Najstarsza wzmianka o ludności żydowskiej w Odrzywole, kiedy to Żyd Lewek został arendarzem w mieście. W 1790 r. było 20 Żydów, to jest 7,1%. Ponadto na komornym u Polaków mieszkało 31 osób.

1765 r. – Stanisław Małachowski, marszałek Trybunału Koronnego i późniejszy marszałek Sejmu Wielkiego, ufundował nowy kościół w Łęgonicach. Dwa lata wcześniej spalił się kościół istniejący tu od pierwszej połowy XV w.

1789 r. – W Odrzywole było 49 domów mieszkalnych, trzy budynki dworskie (browar, karczma i młyn) oraz dwa budynki plebańskie. W mieście nie było dworu szlacheckiego, siedzibą właścicieli dóbr był pobliski Wysokin.

1795 r. – Po trzecim rozbiórze Odrzywół znalazł się w zaborze austriackim, w 1809 r. wszedł w skład Księstwa Warszawskiego, a po Kongresie Wiedeńskim w 1815 r. do odzyskania niepodległości w 1918 r. będzie należał do Królestwa Polskiego pod berłem cara Rosji.

Przełom XVIII i XIX w. – Łęgonice przestały być własnością kapituły arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, stały się osadą prywatną. Weszły w skład dóbr Ossa, należących do Brykczyńskich. W 1827 roku wieś liczyła 44 domy i 221 mieszkańców.

Kwiecień 1809 r. – W Odrzywole na krótko stacjonowała 12-tysięczna armia Księstwa Warszawskiego pod wodzą księcia Józefa Poniatowskiego.

1 XI 1818 r. – Początki szkolnictwa w Odrzywole, zatrudniony został wtedy nauczyciel Kazimierz Zapalski. Wcześniej ks. Jerzy Kwaśniewski założył szkołkę parafialną. Pierwsza informacja pochodzi z 1521 r., kiedy to szkołkę parafialną prowadził pomocnik proboszcza Leonarda z Wilczyc (Wilczy).

1820 r. – W Odrzywole było 58 drewnianych budynków i dwa murowane, w 1827 r. 64 domy i 275 mieszkańców, w 1864 r. 69 domów i 690 mieszkańców, w tym 126 Żydów. W 1827 r. Wysokin liczył 50 domów i 340 mieszkańców a według danych z 1828 r. był tu dwór, browar i kuźnia. W 1893 roku w Wysokinie było 86 domów zamieszkałych przez 514 osób, obszar tej miejscowości wynosił 1382 morgi ziemi, obszary dworskie zajmowały 2 168 morg.

1858 r. – Założona została Obywatelska Straż Ogniowa w Odrzywole.

10 VII 1863 r. – W Ossie miała miejsce bitwa w czasie powstania styczniowego. Oddziałem powstańczym „Dzieci Warszawy” dowodził mjr Ludwik Żychliński. Oddział liczył 300 strzelców, 200 żuawów, 600 kosynierów oraz 200 nieuzbrojonych. 10 lipca oddział Żychlińskiego zmusił do odwrotu nacierający oddział rosyjski liczący 2 i pół rotę piechoty oraz 100 kozaków pod wodzą mjr. Szukalskiego. Zdarzenie to upamiętnia cmentarz i pomnik. W bitwie według szacunków władz rosyjskich zginęło lub zmarło z ran 231 osób. Na cmentarzu w Ossie spoczywa ok. 50 powstańców, kilkudziesięciu zmarłych z ran chowano po kryjomu w Drzewicy, Królówce i kompleksie leśnym

Odrzywół, jak szereg tego typu miejscowości na skutek agraryzacji osady i kurczenia się wytwórczości rzemieślniczej (rozwoju produkcji przemysłowej) oraz obarczony spuścizną wojenną, w okresie XX-lecia borykał się z wieloma problemami. Do najważniejszych trzeba zaliczyć zaniedbaną infrastrukturę przestrzenną, szkolną, fatalny stan sanitarny w gminie, stale malejącą wytwórczość rzemieślniczą i handel, niedobory kapitału inwestycyjnego oraz zacofane i niedoinwestowane rolnictwo. Dlatego jedną z pierwszych inwestycji komunalnych podjętych przez samorząd odrzywolski była budowa targowicy, a więc poprawa infrastruktury, która była niezbędna dla ożywienia miejscowego życia gospodarczego. Budowę targowicy (spełniającej wymogi sanitarne) rozpoczęto w 1923 roku i w tym roku oddano ją do użytku. Inwestycję dokończono jednak dopiero w 1929 r. kiedy to ogrodzenie z żerdzi i drutu kolczastego zastąpiono płotem ze sztachet oraz zniwelowano teren. Wzniesiono wówczas też budynek dla komisji targowej i weterynarza. Ogółem na ten cel wydano z kasy gminy 3.232 zł. Uruchomiona i zmodernizowana targowica przyczyniła się do ożywienia wymiany handlowej. Jako przykład można podać, że w roku budżetowym 1928/29 przez targowicę przewinęło się 2.984 sztuk bydła, 2.160 koni i 11.776 sztuk trzody chlewnej (nie uwzględniano młodzieży). Średnio na 1 targ przypadało więc 334 zwierzęta. Opłata targowa wynosiła 0,40 zł. W tymże roku targowica zatrudniająca 4 pracowników wypracowała zysk w kwocie 4.121 zł.

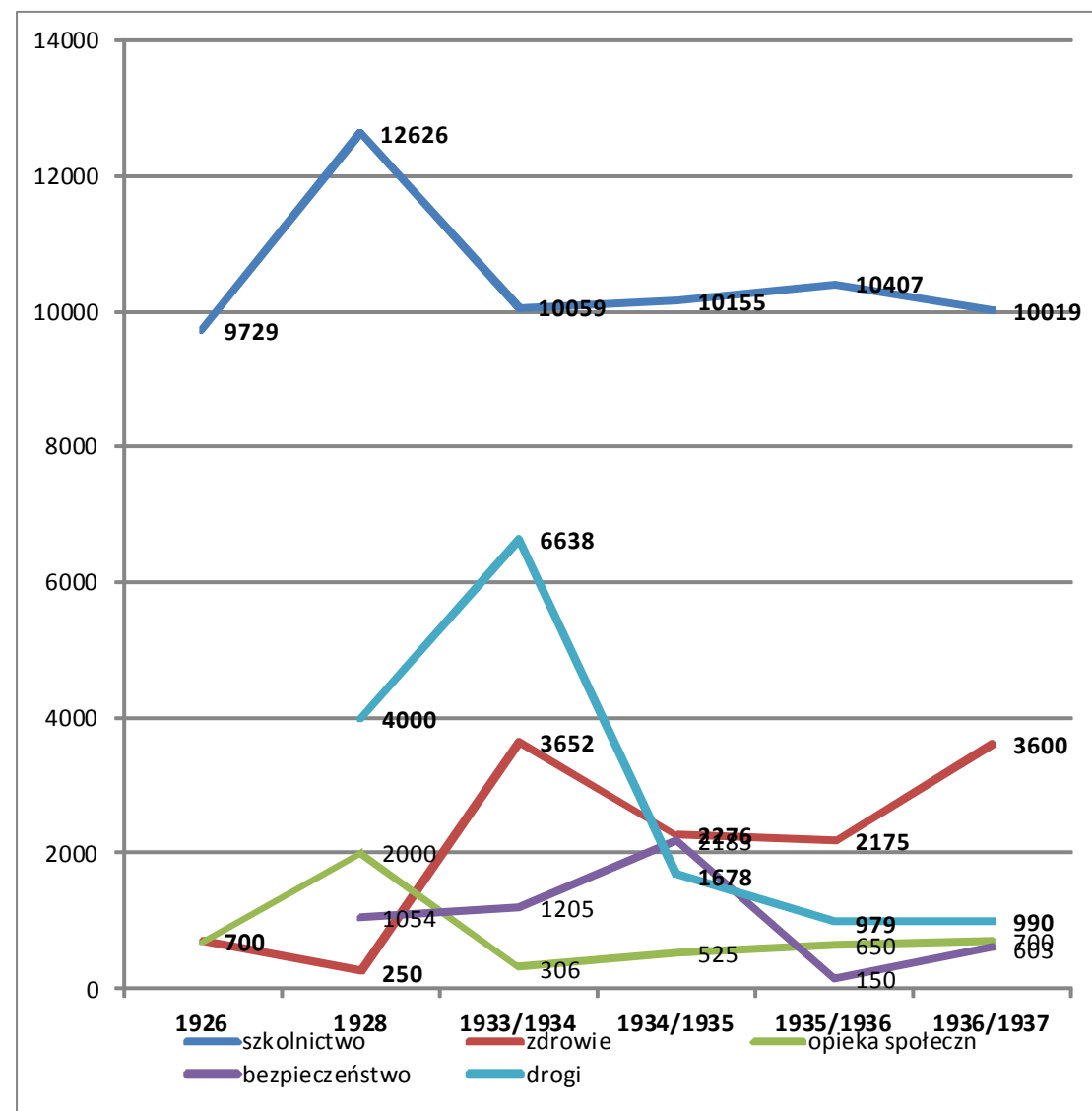
Inną ważną dla społeczności lokalnej inicjatywą było powołanie do życia w 1923 roku komunalnej ubojni – rzeźni. Początkowo mieściła się ona w dzierzawionym obiekcie, w 1926 roku została przeniesiona do nowoczesnego budynku, który w pełni był przystosowany do potrzeb zakładu. Zakład zatrudniał 2 pracowników. Zysk w roku budżetowym 1928/29 wyniósł 926 zł. Roczny ubój zwierząt kształtował się następująco: trzoda chlewna – 736, krowy – 1, jałowizna – 65, cielęta – 331, owce – 389. Dawało to średni dzienny ubój na poziomie 6 sztuk, choć przy pełnej obsadzie przerób ten mógł wynieść nawet 150 szt. Powodem stosunkowo małego obrotu były zapewne opłaty, które kształtowały się w zależności od rodzaju zwierząt od 1 – 2,5 zł za sztukę.

Odpowiedzią samorządu na niedobór kapitału w społeczności odrzywolskiej było utworzenie przez samorząd w 1926 roku Gminnej Kasy Pożyczkowo-Oszczędnościowej. Kapitał założycielski wynosił 3 000 zł. Kasa okazała się inicjatywą trafioną i potrzebną. Świadczą o tym dane z pierwszych lat po uruchomieniu. Już w pierwszym roku w kasie ulokowano 24 wkłady członkowskie na kwotę 3.753 zł. Przeciętny wkład wynosił 30 zł. Instytucja finansowa udzieliła w ciągu pierwszych lat działalności 60 pożyczek, głównie dla okolicznych rolników. Przeciętna pożyczka wynosiła 326 zł. W 1927 roku wobec zwiększonych potrzeb, które powstały na skutek klęski powodzi w kilku miejscowościach przypilicznych, kasa wystąpiła do Wojewody Kieleckiego z prośbą o interwencję w Starostwie Opoczyńskim o możliwość udzielenia taniego kredytu siewnego dla poszkodowanych rolników. Wystąpiono o środki w kwocie 3 000 zł. Chodziło o liczną grupę gospodarzy z Łęgonic, Myślakowic, Kolonii Myślakowice, Gapinina, Kolonii Gapinin i Wólki Kuligowskiej. Rolnicy stracili prawie połowę areału obsianego zbożami ozimymi. Wojewoda nie przychylił się do prośby, decyzję pozostawił dla rozstrzygnięcia Staroście, który dysponował tzw. funduszem klęskowym w kwocie 16 000 zł dla całego powiatu. Nie udało się ustalić czy ten kredyt gmina otrzymała. W kolejnych latach, zwłaszcza w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego, działalność kasy ograniczała się głównie do egzekucji długów. Jej zysk np. w 1934 r. wyniósł 2.292 zł.

Istotnym zagadnieniem w gminie Ossa-Odrzywół była odbudowa czy też modernizacja zabudowy osady, która ucierpiała na skutek działań wojennych lub nie była remontowana przez lata ze względu na brak środków. Gmina w 1928 roku, przy okazji budowy szkoły powszechnej, utworzyła cegielnię komunalną, w której okoliczna

6 638 zł, by w następnym roku budżetowym (1934/1935) przeznaczyć tylko 1 678 zł, a w kolejnych latach (1936–1937), odpowiednio 979 zł i 990 zł.

Ryc. 2. Główne wydatki w budżecie w gm. Ossa z siedzibą w Odrzywole w latach 1922–1937

Źródło: APK, UWK I, sygn. 5856, k. 60; sygn. 5068, Budżet gminy Ossa – Odrzywół za 1926 rok; sygn. 5070, Zestawienie wydatków gmin w pow. opoczyńskim w roku 1928/1929 wg preliminarzy.

Inne aspekty działania gminy były finansowane już znacznie skromniej. Szczególnie widoczny jest bardzo niski stopień subsydiowania kultury. Na przykład w 1926 roku na kulturę przeznaczono jedynie 250 zł, w 1928 roku na ten cel nie wydatkowano nic. W okresie wielkiego kryzysu gospodarczego było jeszcze gorzej, ponieważ od 1933 do 1935 roku na kulturę w budżecie nie wyasygnowano ani złotych, dopiero w 1936/1937 – dotacja wyniosła 50 zł. Równie skromnie, mimo rolniczego charakteru gminy i zacofania gospodarki rolnej na badanym terenie, wyglądały wydatki na popieranie rolnictwa. W 1928 roku wydatkowano na rolnictwo 100 zł. Nieco wyższe kwoty na subsydia dla rolnictwa wyasygnowano w dobie tzw. dna kryzysu, tj. w 1933/1934 r. – 1 061 zł. W kolejnych latach wysokość wydatków została znacznie zredukowana do kwot wynoszących 400–450 zł, zaś w 1936/1937 roku sięgnęła ledwie 100 zł. Taka struktura wydatków wskazuje, iż była to gmina niezamożna, realizowała więc te dziedziny, które były konieczne.

Grabiny. Zabitych Rosjan odesłano do Grójca. Kilkanaście dni po bitwie Rosjanie spalili dwór i nakazali mieszkańcom dworu i Ossy rozbiórkę zabudowań. Majątek Ossa upaństwowiono a dziedzica Kaliksta Jagmina zesłano na Syberię. W pożarze zginęły pamiątki po rodzinie Brykczyńskich. Mieszkańcy Ossy mimo grózb i bicia odmówili rozebrania kaplicy podworskiej.

1864 r. – Po powstaniu styczniowym powstała Gmina Ossa z siedzibą w Ossie. Gmina Ossa skupiała większość terenów obecnej gminy. W końcu XIX w. Ossa była rozwiniętą wsią. Znajdował się tu urząd gminy i szkoła początkowa. W 1885 roku było 44 domy i 464 mieszkańców.

1869 r. – Odrzywół stracił prawa miejskie i jako osada miejska został włączony do gminy Ossa. Prawa miejskie utraciły w tym samym roku również Łęgonice.

Lata siedemdziesiąte XIX w. – Dziedzic majątku Ossa Kalikst Jagmin rozpoczął poszukiwania archeologiczne w Łęgonicach Małych. Odkrył liczne pozostałości dawnych kultur sprzed 4 000 lat oraz liczne pochówki wojowników z okresu kultury przeworskiej (II – III w. n.e.).

1886 r. – Gmina Ossa liczyła 3 978 mieszkańców, obszar gminy wynosił 16 493 morgi. Gmina Ossa składała się w tym czasie z wsi: Brudzewice, Emilianów, Gapinin, Kamienna Wola, Łęgonice, Myślakowice, Odrzywół, Ossa, Różanna, Stanisławów, Wandzinów, Wielopole, Wysokin i Zarembów. W skład gminy Klwów wchodziły wsie: Jelonek i Kłonna.

Druga połowa XIX w. – Okres intensywnej kolonizacji. Dawne rozległe wsie, stanowiące własność szlachty, zostały podzielone w ramach uwłaszczenia. Powstały tak zwane kolonie stając się z czasem samodzielnymi wioskami. Powstały: Wandzinów, Stanisławów, Lipiny, Dąbrowa, Ceteń, Kolonia Ossa, Myślakowice Kolonia. Natomiast wieś Różanna istniała już od początku XIX wieku (nazwa została wymieniona podczas spisu wszystkich miejscowości w Królestwie Polskim z 1827 r.). Stanisławów założył około 1852 r. dziedzic Ossy Stanisław Brykczyński. Wieś Wandzinów powstała około 1890 r. na gruntach wsi Ossa Kolonia założona przez dziedziców Jagmińskich z Ossy. Wieś Ceteń została przeniesiona z lasów spalskich na grunty wsi Wysokin.

20 I 1906 r. – Patriotyczna procesja proboszcza odrzywolskiego ks. Antoniego Aksamitowskiego na cmentarz powstańców styczniowych w Ossie, za co został zesłany w głąb Rosji.

1914 r. – Wybuchła I wojna światowa. Odrzywół przez prawie rok był miejscowością frontową lub przyfrontową, co wiązało się z licznymi zniszczeniami miasta. Od maja 1914 r. do listopada 1918 r. Odrzywół był okupowany przez Austro-Węgry.

1918 r. – Po odzyskaniu niepodległości Odrzywół nadal był osadą miejską w gminie Ossa. Według danych z 1921 r. mieszkało tu 1336 osób, w tym 284 osoby wyznania mojżeszowego i 8 Rosjan. Gminę Ossa tworzyły w 1921 r. następujące miejscowości: Badulki, Brudzewice, Brudzewice Poduchowne, Ceteń, Dąbrowa, Emilianów, Gapinin, Gęsia Niwa, Kamienna Wola, Królówka, Las Kamiennowolski, Leśniczówka, Lipiny, Łęgonice, Myślakowice, Odrzywół, Ossa, Różanna, Ruda, Stanisławów, Wielkopole, Wólka Kuligowska i Wysokin. Wsie Kłonna i Jelonek należały do gminy Klwów. Według spisu powszechnego z 1921 roku gminę Ossa zamieszkiwało 6 838 osób, większość społeczności gminy stanowili Polacy i rzymskokatolicy. Podczas spisu powszechnego 6 494 osoby podały narodowość polską, 336 żydowską a 8 rosyjską. Gmina jest częścią województwa kieleckiego, powiat opoczyński.

3 I 1919 r. – Została powołana Rada Gminy (oficjalnie zatwierdzona 27 stycznia 1919 r.), 20 osobowa Rada Gminy Ossa z siedzibą w Odrzywole, w jej składzie zasiadali: Michał Żabiński, Antoni Piątkowski, Antoni Dębowski, Piotr Kowalik, Kacper Kwaśniak, Stanisław Wrona, Walenty Szczepański, Michał Świstak, Stefan Siedlecki, Piotr Niemirski, Józef Wielgus i Antoni Lach. Zastępcami członków Rady byli: Bronisław Mrozowski, Leopold Wielgus, Jan Bogatek, Wojciech Pawelec, Józef Wojciechowski i Stanisław Urbańczyk.

1920 r. – Zaangażowanie mieszkańców gminy w walki o granice Polski, służyli w armii regularnej w czasie wojny z bolszewikami (np. kapłanem był ks. Jan Zieja z Ossy), jak i w zaciągu ochotniczym, członkowie samorządu gminnego utworzyli Gminny Komitet Obrony Państwa.

25 IX 1923 r. – Odbyła się konsekracja nowego kościoła pod wezwaniem św. Jadwigi Śląskiej i św. Stanisława. Na uroczystości obecny był ówczesny prezydent Rzeczypospolitej Stanisław Wojciechowski. Budowę kościoła zapoczątkował na przełomie XIX i XX w. ks. Antoni Aksamitowski.

1925 r. – W Myślakowicach została zorganizowana szkoła pierwszego stopnia z klasami I–IV, mieściła się w prywatnej izbie Jana Bielskiego. Do szkoły uczęszczały dzieci z Myślakowic i Myślakowic Kolonii.

1928 r. – Rozpoczęcie budowy 7 – oddziałowej szkoły powszechnej, powołanie Komitetu Budowy Szkoły.

20 XI – 2 XII 1935 r. – Aresztowanie kierowników Stronnictwa Narodowego w Odrzywole i próba ich odbicia przez działaczy SN z powiatu opoczyńskiego doprowadziło do krwawych zajęć antyrządowych i częściowo antyżydowskich. W wyniku użycia broni przez specjalne oddziały policji na moście w Odrzywole zostało zabitych i zmarłych wskutek odniesionych ran kilkunastu chłopów z Gminy Klwów. Większość ofiar miało postrzały w plecy. Także w Wysokinie w wyniku otwarcia ognia przez policję do kolumny chłopów z miejscowości nadpilicznych zginęła jedna osoba a kilka zostało rannych. Dzięki negocjacjom udało się uniknąć szturm na Odrzywół ze strony chłopów z Ossy, Domaszna i Kamiennej Woli. Poległych upamiętnia krzyż za mostem w Odrzywole.

1938 r. – Gmina Ossa/Odrzywół wraz z powiatem opoczyńskim weszła w skład województwa łódzkiego

7 IX 1939 r. – Jednostki Armii WP „Prusy” wysadziły w powietrze most na rzece Pilicy w miejscowości Kolonia Myślakowice.

8 – 9 IX 1939 r. – Bitwa pod Odrzywołem, niemieckie dywizje zmotoryzowane zmasakrowały kolumnę sanitarną Armii WP „Prusy”. Zginęło w walkach i w wyniku masakry ponad stu żołnierzy polskich oraz kilkunastu cywili z okolic Tomaszowa, użytych przez Wehrmacht jako żywe tarcze.

17 – 19 IV 1940 r. – Wydzielony Oddział WP mjr. Dobrzańskiego – Hubala kwaterował przez dwa dni w majątku Królówka pod Stanisławowem.

1940 r. – Staraniem dr Heleny Spoczyńskiej utworzone zostały tajne komplety na poziomie szkoły gimnazjalnej i średniej. Gimnazjum i Liceum powiatu opoczyńskiego miało punkt centralny w Lipinach, gdzie mieszkała H. Spoczyńska.

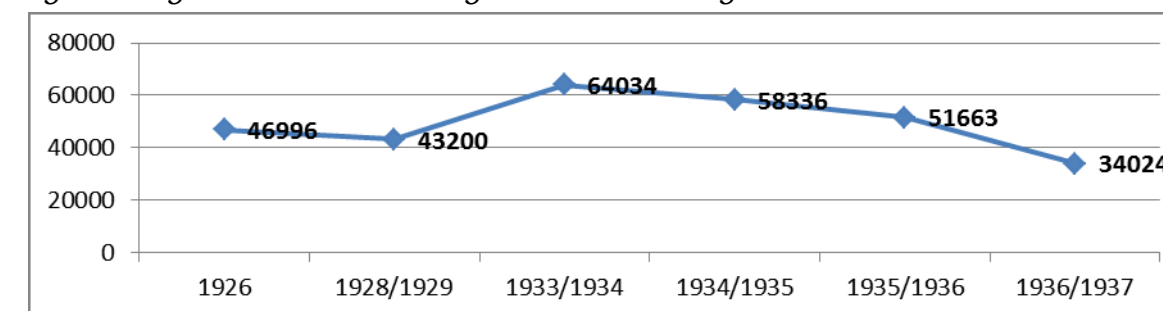
17 I 1945 r. – Skończyła się okupacja niemiecka Odrzywołu, został wyzwolony przez Armię Czerwoną w wyniku wielkiej ofensywy zimowej.

V – VII 1945 r. – Działalność oddziału podziemia niepodległościowego pod dowództwem dawnego żołnierza AK Kazimierza Wierzbickiego vel Dzierzbickiego „Topora”. Od 1949 r. do wiosny 1952 r. działał w okolicach Odrzywołu oddział „Drażała II” związanego z dawnym NSZ, dowódcą był Marian Michalski.

Wiosna 1945 r. – Rozpoczęła działalność pierwsza instytucja po zakończeniu działań wojennych, utworzony został posterunek Milicji Obywatelskiej.

16 IV 1945 r. – Odbyła się pierwsza sesja Gminnej Rady Narodowej, posiedzeniu przewodniczył Michał Staniak z Brudzewic. Pierwszą powojenną Radę tworzyli: Stefan Lizniewicz (Odrzywół), Franciszek Błotnicki (Brudzewice), Stanisław Matuszczak (Ceteń), Tadeusz Latysiak (Wysokin), Franciszek Bors (Wysokin), Antoni Maciągowski (Kamienna Wola), Jan Łaski (Kolonia Ossa), Jan Głusiński (Ossa), Walenty Gosa (Stanisławów), Władysław Bartos, Jan Wieczorek (Różanna), Jan Wiewiórski (Wólka Kuligowska), Jan Pajak (Łęgonice Małe), Jan Bielski (Myślakowice), Stanisław Stachura (Odrzywół), Julian Nowakowski (Odrzywół), Franciszek Łubiński, Franciszek Kandzior (Myślakowice). Na radnego powiatowego został wybrany Tomasz Sołtysiak z Wysokina, ale pod koniec roku został wykluczony z PRN w Opocznie, w jego miejsce 2 XII radni wybrali Michała Staniaka. W 1945 r. wójtem był Tomasz Mischczyk, od wiosny 1946 r. Roman Boratyński. Sołtysiem Odrzywołu był Antoni Józwicki.

Ryc. 1. Wysokość dochodów gm. Ossa – Odrzywół w latach 1926–1937.

Źródło: APK, UWK I, sygn. 5856, k. 5-6.

Warto zauważyć, że w Odrzywole największe trudności finansowe wystąpiły nie w okresie największego natężenia wielkiego kryzysu gospodarczego, ale dopiero w latach 1935–1937. W roku budżetowym 1933/34 (dno kryzysu w Polsce) dochody gminy wyniosły ok. 64 tys. zł, w następnych latach spadały, by w 1935/36 osiągnąć zaledwie 27 400 zł (dochody wyniosły 51 863 zł, ale wykonano jedynie podaną wcześniej sumę), w 1936/37 zanotowano lekki wzrost do 34 tysięcy. Gmina borykała się też z zadłużeniem. Na przykład w 1936 roku, gmina zadłużona była na 39 623 zł, w tym Powszechnemu Zakładowi Ubezpieczeń w Warszawie była winna 29 796 zł, Stanisławowi Józwickiemu z Odrzywołu – 3 548 zł, Winogradowi Benjaminowi z Opoczna – 1 606 zł, Urzędowi Skarbowemu w Opocznie – 2 707 zł, Powiatowemu Związkowi Samorządowemu w Opocznie – 1 671 zł i Ubezpieczalni Społecznej w Tomaszowie Mazowieckim – 219 zł.

W gminie Ossa-Odrzywół podobnie jak w wielu gminach w kraju, z racji na trudności finansowe, w różnym stopniu były realizowane zadania ciążące na gminie. W skali ogólnokrajowej gminy dbały przede wszystkim o najważniejsze aspekty, tj. budowa i utrzymanie szkół i dróg. Starano się też, choć już w nieco mniejszym zakresie finansować opiekę społeczną i opiekę zdrowotną oraz infrastrukturę sanitarną. Samorząd gminny w Odrzywole, jak wskazują dane statystyczne, najwięcej przeznaczał środków na szkolnictwo – 25% (porównywalnie z krajem) i opiekę zdrowotną, a do 1933 roku też na drogi.

W latach 1926–1937 wydatki na szkolnictwo i zdrowie publiczne stanowiły główną pozycję budżetową, dalej były wydatki na bezpieczeństwo publiczne, drogi i place oraz pomoc społeczną (ryc. 2). Wydatki na szkolnictwo swoje apogeum osiągnęły w 1928 roku – 12 626 zł, by w roku 1937 wynieść 10 019 zł. Warto zauważyć, że szkolnictwo mimo trudności budżetowych gminy, w dobie wielkiego kryzysu i zaraz po nim (1933–1937) było finansowane na zbliżonym poziomie, tj. od 10 059 zł w 1933/1934 roku, 1934/1935 – 10 155, 1935/1936 – 10 407 zł. Jeszcze silniejszy trend wzrostowy obserwujemy w wydatkach na ochronę zdrowia. Finansowanie zdrowia publicznego wręcz symboliczne w 1926 roku – 700 zł czy w 1928 – 250 zł, w dobie kryzysu wyniosło 3 652 zł, by w kolejnych latach ustabilizować się na poziomie powyżej 2 tysięcy. By utrzymać ten wysoki poziom finansowania szkolnictwa i zdrowia publicznego ograniczano wydatki np. na bezpieczeństwo publiczne czy pomoc społeczną. Jeśli idzie o bezpieczeństwo publiczne najdobitniej widać to w roku budżetowym 1935/1936, wówczas wydatki na ten cel osiągnęły jedynie 150 zł. Odnosząc się do finansowania opieki społecznej w roku 1933/1934, w stosunku do 1928 roku, odnotowujemy prawie siedmiokrotny spadek wydatków. Wydatki na pomoc społeczną, wobec dużej pauperyzacji społeczności w dobie kryzysu, nieco wzrosły (do 700 zł w 1936/1937 roku), ale i tak pozostawały na niskim poziomie. Równie silny trend zniżkowy odnotowujemy w stosunku do wydatków na drogi i place publiczne. W 1933/1934 na ten cel wydano

Analizując skład społeczny rady gminy (tab. 2) widzimy, że odzwierciedlał on rolniczy charakter gminy. W radzie dominowali rolnicy 45 osób (85%), nieliczną reprezentację posiadali rzemieślnicy – 5, a inteligencja i inne grupy społeczno-zawodowe (nauczyciel i organista) – 3.

Tab. 2. Skład społeczny rad gminnych (wraz z wójtami i ławnikami) w gm. Ossa-Odrzywół 1927–1939

Kadencje rad gminnych	Rolnicy	Rzemieślnicy	Kupcy	Inteligencja
1927–1934	15	2	1	2
1934–1938	16	3	-	-
1938 –	14	2	-	-
RAZEM	45	5	1	2

Źródło: APK, UWK I, sygn. 3961, k. 11,26; sygn. 3983, s. 14; sygn. 3939, s. 14; sygn. 3961, s. 51; sygn. 6657, s. 51.

W składzie rady liczba rolników była mniej więcej stała i wahała się w granicach 14–16 osób, podobnie i liczba reprezentantów warstwy rzemieślniczej od 2 do 3. Najgorzej było jeśli chodzi o kupców, inteligencję czy inne grupy. Wspomniane kategorie społeczne miały po jednym przedstawicielu (kupcy) czy dwóch (nauczyciel i organista), to obecni byli oni tylko w radzie w latach 1927–1934.

Według uregulowań normatywnych, gminy czerpały dochody z różnych źródeł. Do najważniejszych należały: majątek gminny, dodatek do podatku gruntowego (40%), 50% opłat obrotu nieruchomościami i akcyzy oraz połowę podatku przemysłowego, podatek od spadków i darowizn (do 10% podatku państwowego), opłaty za korzystanie z urządzeń i zakładów utrzymywanych przez gminę. Gminy miała też kilka tzw. samoistnych podatków jak: podatek od wykonywania prawa polowania, od plakatów i szyldów, zabaw publicznych i widowisk, od lokali i najmu mieszkań w hotelach i pensjonatach, od zbytku mieszkaniowego.

Gmina Ossa/Odrzywół jako gmina rolnicza czerpała dochody jedynie z kilku podstawowych źródeł: podatek gruntowy, dochody z majątku i przedsiębiorstw gminnych, z podatków od podmiotów gospodarczych. Świadczą o tym choćby dane z 1921 r., wówczas dochody pochodziły głównie z podatku z mórg katastralnych – 637,714 mk, z podatków od podmiotów gospodarczych (handel i przemysł) – 21,130 mk i pożyczek – 173,900 mk. W 1926 r. połowę dochodów gminy pochodziło z podatku od mórg katastralnych – 23 678 zł, przy ogólnych dochodach 46 996 zł. W całym okresie stosunkowo stałe dochody czerpano z podmiotów i przedsiębiorstw komunalnych z: targowicy, cegielni, rzeźni i Gminnej Kasy Pożyczkowo-Oszczędnościowej. Na przykład w roku budżetowym 1928/1929 targowica wypracowała zysk w wysokości 4 121 zł, cegielnia – 2 287 zł, rzeźnia 926 zł oraz Gmina Kasa – 2 292 zł.

Wysokość dochodów w gminie była zróżnicowana na przestrzeni dwudziestolecia. Widać tutaj prawidłowości związane z koniunkturą gospodarczą kraju, chociaż w drugiej połowie lat 1930-tych, sytuacja finansowa nieco odbiegała od ogólnej, była gorsza niż w większości kraju. Najniższe kwoty w budżecie odnotowano w 1921 i 1922 roku (koniec wojny polsko-bolszewickiej i początek obudowy kraju) i u schyłku niepodległości czyli w 1937 roku, zaś od 1933 roku wystąpił najdłużej trwający trend spadkowy w całym opisywanym okresie (ryc. 1).

1950 r. – Władze komunistyczne rozpoczęły likwidację samorządowych gmin, wprowadzono jednolity system władz i administracji terenowej oparty na wzorach radzieckich, utworzono rady narodowe. Władzę przejęło prezydium GRN na czele z przewodniczącym.

1952 r. – Koniec zbrojnego podziemia na terenie gminy, w remizie OSP w Odrzywole sąd wojskowy na posiedzeniu wyjazdowym wydał wyroki skazujące na ostatnich żołnierzy NSZ.

1950 – 1952 r. – Utworzony został ośrodek zdrowia, w 1964 r. został oddany budynek ufundowany przez Społeczny Fundusz Odbudowy Stolicy i Kraju.

1953 r. – Nieudana próba założenia spółdzielni rolnych w gminie Odrzywół.

5 XII 1954 r. – Pierwsze wybory do gromadzkich rad narodowych. Gmina została zlikwidowana, a na jej miejsce utworzono gromady wiejskie: Odrzywół, Myślakowice, Ossa.

1955 – 1957 r. – Została wybudowana szkoła w Odrzywole, zakupiono budynek na szkołę w Lipinach.

1960 r. – Powstała apteka.

1961 r. – Uruchomiona została sala kinowa w Odrzywole, kino wyświetlało 2 filmy dla starszych w tygodniu i dla młodszych w niedzielę rano.

1962 r. – Przeniesione zostało targowisko z rynku; radni gromadscy nadali rynkowi nazwę Plac Kilińskiego; w Ossie i w Odrzywole przy GS urządzono świetlice wiejskie; w Kolonii Ossie rozpoczęto budowę szkoły; elektryfikowano: Kamienną Wolę, Ossę, Kolonię Ossę, Wandzinów, Las Kamiennowolski; w Odrzywole oddano do użytku Wiejski Dom Towarowy; wyremontowano gospodę, a dla młodzieży oddano klubo-kawiarnię.

1965 r. – Rozpoczęto budowę wodociągu w Odrzywole.

Początek lat 70-tych – W Kłonnie założona została Ochotnicza Straż Pożarna, mieszkańcy tej wsi wybudowali w czynie społecznym remizę. Rozwijał się Wysokin, w 1974 r. nadano w tej miejscowości ulicom nazwy.

3 I 1973 r. – Powołany został do życia Ludowy Zespół Sportowy, pierwszy mecz drużyna rozegrała z Oskarem Przysucha 29 lipca 1973 r., a od 30 lipca nosiła nazwę „Błask Odrzywół”.

27 V 1990 r. – Pierwsze wybory do reaktywowanego samorządu gminnego do rady gminy. Wybory wygrywa NSZZ Solidarność Rolników Indywidualnych i Komitet Obywatelski z Odrzywołu. Rada Gminy wybiera wójtem Mariana Kmiecika z NSZZ Solidarność RI, zastępcą wójta zostaje Marian Niemirski z Komitetu Obywatelskiego. Pierwszym przewodniczącym Rady Gminy został Stefan Kozłowski z Lipin. Od 1991 r. Gmina rozpoczyna realizację wielu programów m.in. wodociągowania miejscowości, telefonizacji, kanalizacji, małej gminnej retencji (zbiorniki w Odrzywole i Łęgonicach Małych). W tym też roku gmina podejmuje decyzje o kontynuacji budowy osiedla jednorodzinnego przy ul. Opoczyńskiej (od strony zachodniej) i budowie od podstaw osiedla jednorodzinnego od strony wschodniej. Przez kilkanaście lat Gmina uzbiera ponad 100 działek mieszkaniowych w sieci energetyczną, telefoniczną, wodociągowo-kanalizacyjną i drogową. Tylko kilka Gmin na Ziemi Radomskiej zrealizowało taki program.

1999 r. – Weszła w życie reforma administracyjna Polski. Gmina Odrzywół stała się częścią powiatu przysuskiego w województwie mazowieckim. Od 2006 r. funkcję starosty przysuskiego pełni Marian Niemirski z Odrzywołu.

Opracowała na podstawie źródeł ogólnodostępnych i własnych
Bożena Kmiecik

Andrzej Zygmunt Rola – Steżycki

ODRZYWOLSCY. GENEZĄ RODU.

Subileusz 600 – lecia praw miejskich Odrzywołu, to wielkie święto. A to dlatego, że owe 600 lat zamyka losy wielu ludzkich spraw tych, którzy przecież nam bliscy, tworząc społeczność tej miejscowości, przez wieki potwierdzali swoje związki z tym miejscem i na jego też rzecz pracując.

Być mieszkańcem Odrzywołu, to wielce zaszczytne wyróżnienie, bowiem przynależność do stanu mieszczańskiego, najbardziej prężnego i twórczego, przez wieki też była swoistą nobilitacją, z którą liczyły się wszystkie stany pozostałe.

Bez mieszczan nie byłoby postępu cywilizacyjnego w szerokim znaczeniu tego słowa: nauki, wynalazków, transportu, medycyny, itd. aż po elementy wyższego rzędu, a więc rozwoju kultury i sztuki, jako potrzeb już wybitnie indywidualnych, a przecież jakże niezbędnych, wyzwających naszą osobowość.

Odrzywół był miastem od roku 1418, co potwierdzone zostało dokumentem lokacyjnym, wydanym przez króla Władysława Jagiełłę, dla zasadzcy tego grodu – Dobrogosta Czarnego, zwanego później Odrzywolskim.

No i od tego czasu zaczynają się historyczne dzieje miasta, aczkolwiek historyczne dzieje osadnictwa w tym miejscu, są przecież znacznie starsze.

Wszystkie bez wyjątku opisy dziejów Odrzywołu rozpoczynają się od wzmianki, że założony został przez Dobrogosta Czarnego, który to był wówczas starostą radomskim i budowniczym pontonowego mostu na Wiśle, umożliwiającego przeprawę wojsk polskich, idących na bitwę pod Grunwald. Informacje skąd ów Dobrogost pochodził, kim byli jego przodkowie i jak potoczyły się losy jego potomstwa są szczątkowe. I to w zasadzie zamyka wszelkie o nim i jego rodzinie informacje.

Aż dziwną wydaje się niewiedza o tym tu w Odrzywole, przecież kolebce Odrzywolskich.

Kim więc był ten Dobrogost Czarny, ów pierwszy i historyczny dobrodziej Odrzywołu? Skąd się wywodził, z jakiego był rodu i co to wreszcie za ród?

Już samo imię tego bohatera dowodzi, że pojawił się w okresie jeszcze przed nazwiskowym. Dla wielu wydawać się to może dość dziwne, ale prawdę mówiąc, używając tzw. klucza odmiejscowego przy tworzeniu nazwisk od nazw posiadanych majątności, to Dobrogost ów powinien nazywać się... Wysokiński. To przecież na Wysokin dokument lokacyjny wydano, a nie na Odrzywół¹.

Nowo lokowane miasto powstało na południowej granicy Wysokina, zwać się już w końcu XV wieku Odrzywołem na Wysokinie. Nic dziwnego więc, że mieszkańcy Wysokina – mającego starszą od Odrzywołu metrykę – z przekąsem spoglądają i dziś jeszcze na gulonów, jak pogardliwie nazywali odrzywolskich, a miejskich łyków.

Czego by jednak nie powiedzieć, to jedni i drudzy z tego samego pnia się wywodząc, nie mają powodu do jakichkolwiek antagonizmów, bowiem i dziś, rozdzieleni tylko jedną ulicą, wspólny też organizm tworzą.

A więc skąd pochodził Dobrogost Czarny?

Przyznać trzeba, że sprawa jest dość poważna, czego dowodzi wspomniany już na wstępie brak jakichkolwiek informacji o Dobrogoście i jego przodkach. Większość przekazów zawiera wzmiankę, że wywodził się on z sandomierskiego, a nawet, że...z samego Sandomierza! Jedynym dowodem wskazującym na jego pochodzenie była informacja, że wywodzi się on z rodu Nałęczów.

Kim więc byli owi Nałęczowie? Co to za ród i skąd idzie? I w tym miejscu zagłębić się trzeba w czasy dość odległe, bo ... do początków prawie polskiej państwowości. Rzecz o tyle jeszcze trudniejsza, że w każdym pokoleniu Nałęczów tej linii, zamiennie bądź równolegle występowały imiona Abraham, Niemierza i Dobrogost, przypisywane do tych samych miejscowości i podobnych,

¹ Stanisław Rospond. *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*. Ossolineum 1984, s. 260.
Danuta Kopertowska. *Nazwy miejscowe województwa radomskiego*. Kielce 1994, s. 221.

Władysław Gruszecki, Tomasz Skus, Jan Liziniewicz, Władysław Stępień, Mateusz Czerniewski, Michał Łubiński, Józef Smolarski, Marian Liziniewicz, Roman Barański. Zastępcami radnych zaś byli: Franciszek Bors, Kazimierz Łaski, Andrzej Rzuczkowski, Stanisław Wielgus, Stanisław Stańczykowski i Szak Jakób. Poza J. Smolarskim i P. Kowalikiem, którzy przynależeli do PSL „Piast”, inni członkowie rady deklarowali bezpartyjność. W Odrzywole nie zaobserwowano polaryzacji postaw ludności wiejskiej, która była obserwowana w wyborach samorządowych w 1927 r. w skali ogólnokrajowej. Do starcia doszło głównie między obozem sanacyjnym, a ludowcami i Narodową Demokracją.

Kolejne wybory w 1934 r., czyli po wprowadzeniu ustawy scaleniowej i okrzepnięciu rządów sanacyjnych, przyniosły sukces Bezpartyjnemu Bloku Współpracy z Rządem. Obóz rządowy uzyskał 76,5%. W radzie sympatykami lub członkami BBWR byli: Piotr Kowalik i Tomasz Kozłowski (radni i ławnicy) oraz radni: Piotr Zbrowski, Julian Nowakowski, Walenty Waśkiewicz, Jan Socha, Antoni Pękała, Piotr Pajak, Franciszek Kruk, Antoni Świąder, Stanisław Podlasek, Tomasz Kucharczyk, Andrzej Stępniewski, Roman Barański, Jan Borek, Władysław Józwicki, Władysław Komar i Stanisław Stachura. Silna na tym terenie endecja wprowadziła do składu rady gminy jedynie 1 sympatyka SN – Józefa Winiarskiego (5%), a dwóch kolejnych członków – Stanisław Liziniewicz i Mikołaj Plichta deklarowali się jako bezpartyjni (10%).

Wybory samorządowe odbyte w 1938 roku nieco zmieniły układ sił politycznych w radzie gminnej w Odrzywole. Rada gminy została zdominowana przez dwa ugrupowania – obóz sanacyjny i Stronnictwo Narodowe (SN). W składzie zabrakło ludowców. Wprawdzie sanacja zachowała większość, tj. 10 osób (63%), to członkowie rady deklarowali się jako bezpartyjni prorządowi. W radzie duże wpływy zanotował obóz narodowy, który uzyskał 37% głosów. Ten wynik to zasługa ogromnego rozrostu organizacyjnego SN, do którego w latach 1936-1938 wstąpiło blisko 450 członków. Wyniki wyborów w Odrzywole odbiegały znacznie od ogólnokrajowych, gdzie sanacja (Obóz Zjednoczenia Narodowego) powiększył jeszcze przewagę uzyskując 73,5%. Sanacja uzyskała w badanej gminie o prawie 10% słabszy rezultat niż w kraju, a w odniesieniu do 1934 roku, obóz rządowy stracił w Odrzywole aż 13,5%. W całym badanym okresie frekwencja wyborcza w gminie Odrzywół wynosiła 70– 80%. W radzie gminnej brak było również osób innej narodowości niż polska.

Na czele gminy Odrzywół stał Wójt. W latach 1919–1939 w gminie Ossa z siedzibą w Odrzywole funkcję wójta piastowało 7 osób. Czterech wójtów deklarowało bezpartyjność, dwóch reprezentowało obóz sanacyjny (BBWR), jeden zaś należał do PSL „Piast”. Do 1931 roku, czyli przez 12 lat, urząd pełnili wójtowie bezpartyjni, potem wraz z okrzepnięciem systemu sanacyjnego prorządowi, by tuż przed wybuchem wojny, prawdopodobnie pod wpływem wzrostu siły SN, wójtem została osoba bezpartyjna. Najdłużej urzędującym wójtem był Antoni Bogusz (8 lat) i Antoni Lach (4 lata), najkrócej zaś ten urząd pełnił Stefan Kozłowski.

Tab. 1. Spis wójtów w gminie Ossa z siedzibą w Odrzywole w latach 1919–1939

Lp.	Nazwisko i imię	Lata urzędowania	Przynależność partyjna
1	Kozłowski Stefan	1919	bezpartyjny
2	Bogusz Antoni	1919–1927	bezpartyjny
3	Lach Antoni	1927–1931	bezpartyjny
4	Kowalik Piotr	1931–1934	PSL „Piast”
5	Nowakowski Julian	1934–1935	BBWR
6	Kruk Franciszek	1936–1938	BBWR
7	Stępniewski Andrzej	1838–1939	bezpartyjny

Źródło: APK, UWK I, sygn. 3961, k. 11,26; sygn. 3983, s. 14; sygn. 3939, s. 14; sygn. 3961, s. 51; sygn. 6657, s. 51.

Dr hab. prof. UJK Jerzy Gapys
(Instytut Historii UJK w Kielcach)

Samorząd terytorialny w gminie Ossa/Odrzywół 1918–1939

Odrzywół wraz z odzyskaniem niepodległości stał się uczestnikiem szeregu przemian społecznych, gospodarczych i politycznych. Jednym z istotniejszych procesów było budowanie samorządu terytorialnego w oparciu o polskie i europejskie tradycje. W myśl ówczesnych koncepcji samorząd był decentralizacją władzy państwowej. Samorząd terytorialny w II RP, aż do ustawy scaleniowej (1933) nie miał jednolitych podstaw prawnych. W Polsce centralnej do 1933 r. samorząd funkcjonował w oparciu o przepisy rosyjskie wydawane od roku 1864. W myśl konstytucji marcowej z 1921 r. istotą samorządu była dekoncentracja i decentralizacja władzy państwowej. W praktyce oznaczało to związek podległości między administracją rządową a samorządem i zarazem podziałem zadań, co tworzyło dualizm administracji państwowej. Zasadniczym stopniem samorządu była gmina. Gminy posiadały ściśle określone zadania. Obejmował on opiekę nad szkolnictwem, ochronę zdrowia i mienia mieszkańców, opiekę społeczną, współpracę z urzędami państwowymi i zarządzanie majątkiem gminnym. Oprócz zadań własnych na gminę były także nałożone obowiązki poruczone – wypełniane na rzecz administracji państwowej.

Struktura władz gminy podzielona była na organy uchwałodawcze – zebranie gminy, wykonawczo-kontrolujące – rada gminy oraz wykonawcze – wójt. Ustawa scaleniowa z 23 marca 1933 r. przyniosła zmiany w strukturze samorządu gminnego. Do najważniejszych zmian należała likwidacja zebrania gminnego oraz precyzyjny podział kompetencji między rady gminne a nowo powstały zarząd gminny. Rady stały się organami stanowiącymi i kontrolującymi. W skład rad weszli: wójt – jako przewodniczący, podwójci, ławnicy i radni. Liczba radnych i ławników była proporcjonalna do wielkości gminy. Gminy małe (do 5 tys.), czyli jak Odrzywół, wówczas miały 12 radnych. Rady gminy wyposażono w bardzo szerokie kompetencje, które w praktyce sytuowały je jako najważniejsze organy w samorządzie gminnym. Na czele gminy stał wójt jako przełożony członków zarządu gminnego i pracowników. Do jego głównych zadań należało kierowanie sprawami administracyjnymi i gospodarczymi gminy.

Organizujący się samorząd odrzywolski musiał sprostać wielu wyzwaniom gospodarczym, społecznym i politycznym. Jednym z najważniejszych elementów, istotnych dla samej idei samorządu, było ukonstytuowanie się organów samorządowych oraz ukształtowanie się oblicza politycznego samorządu odrzywolskiego. Rada Gminy w Odrzywole została powołana już 3 stycznia 1919 r. (oficjalnie zatwierdzona 27 stycznia 1919). Wówczas ukonstytuowała się 20 osobowa Rada Gminy Ossa z siedzibą w Odrzywole. W Radzie jako jej członkowie zasiadali: Michał Żabiński, Antoni Piątkowski, Antoni Dębowski, Piotr Kowalik, Kacper Kwaśniak, Stanisław Wrona, Walenty Szczepański, Michał Świstak, Stefan Siedlecki, Piotr Niemirski, Józef Wielgus i Antoni Lach. Zastępcami członków Rady byli: Bronisław Mrozowski, Leopold Wielgus, Jan Bogatek, Wojciech Pawelec, Józef Wojciechowski i Stanisław Urbańczyk. Niestety źródła nie wskazują przynależności partyjnej członków rady. Ze względu na niemal powszechne poparcie dla endecji (wybory parlamentarne w 1922), można domniemywać, że radni deklarowali bezpartyjność, ale ze względu na elektorat zapewne sympatyzowali z ruchem narodowym. Potwierdzają to też wyniki krajowe do samorządu – Związek Ludowo – Narodowy uzyskał najwyższy odsetek radnych w gminach.

W Odrzywole kolejne wybory samorządowe odbyły się w 1927 roku. Na radnych wówczas zostali wybrani: Tomasz Macioszek, Tomasz Kozłowski, Jan Lissowski,

a pełnionych urzędów. Konia więc z rządem temu, kto uporządkowałby tę przysłowiową „Stajnię Augiasza”. A jednak udało się!

Skąd więc ci Odrzywolscy idą?

Nałęczowie to średniowieczny, wywodzący się z Wielkopolski stary polski ród szlachecki, zapisany w dokumentach konkretnie, jako realny podmiot życia politycznego i gospodarczego. Miano tego rodu ujawniono w końcu wieku XIV (1398), aczkolwiek informacje o nim sięgają I połowy wieku XII, a legendy herbowe sadowią go nawet w wieku X!

W dzielnicy wielkopolskiej w średniowieczu Nałęczowie byli palatynami gnieźnieńskimi, gnieźnieńsko-kaliskimi, poznańskimi i nakielskimi. Zarządzali też wieloma kasztelaniami oraz sprawowali wiele innych urzędów w Wielkopolsce, przede wszystkim sądowych. Także w okresie XIII–XIV wieku ród ten wydał tylko na Mazowszu 6 wojewodów, 6 kasztelanów warszawskich, arcybiskupa gnieźnieńskiego i biskupa płockiego. Skupił też w swym ręku wiele ważnych i odpowiedzialnych urzędów w prowincji. W średniowieczu stanowił trzon elity feudalnej księstwa, określanej w źródłach mianem baronów.

W wieku XIII–XV Nałęczowie mazowieccy rozdzielili się na gałąź płocką i nowodworską (czerską), z której to wyodrębniły się gałęzie sandomierska (radomska) i lubelska.²

Okres panowania Bolesława Krzywoustego to czasy wciąż jeszcze przed heraldyczne, ale ... żył wówczas Dobrogost zwany Starym, który to był możnowładcą i stronnikiem Bolesława Krzywoustego – rycerzem pasowanym (*miles*) – którego też uważa się za pierwszego i historycznego Nałęcza.³ To znana już i mocno posadowiona historycznie postać. Dobrogosta Starego uznaje się obecnie za protoplastę rodu Nałęczów.

Dobrogost Stary miał potomstwo: Dzierżykraj, Dobrogosta i Jana. Oni to dali początek trzem głównym liniom rodu Nałęczów, których potomkowie do dziś żyją, używając nazwisk rodzinnych, a przyjętych od nazw dóbr gniazdowych, którymi władali. Jest to:

1. Linia wielkopolsko-śląska – Dzierżykrajowie,
2. Linia wielkopolska – Dobrogostowice starsi,
3. Linia wielkopolsko-mazowiecka – Dobrogostowice młodszy.

Najbardziej interesującymi z punktu widzenia zagadnienia, o którym mowa, są Nałęczowie z linii wielkopolsko – mazowieckiej, czyli Dobrogostowice młodszy. Nazwano ich tak od imienia Dobrogosta – wojewody gnieźnieńskiego i poznańskiego. Protoplastą tej linii jest Jan Dobrogostowic, najmłodszy syn Dobrogosta Starego. Jego synem był Abraham, prawdopodobnie kasztelan gnieźnieński, którego potomkami byli trzej synowie: ww. wojewoda Dobrogost, Niemierza oraz Jan. Od Niemierzy – podstolego warszawskiego – wywodzi się mazowiecka linia Nałęczów, znana już od wieku XIII.

Abraham syn Niemierzy dał początek rodzinie Grąbczewskich, natomiast jego stryj Jan – syn Abrahama – jest protoplastą wielce już rozgałęzionej grupy krewniaczej, do której należą rodziny: Górscy, Gostomscy, Horyszowscy, Lesieccy, Leżeńscy (też Leżyńscy i Leżańscy), Małachowscy, Nowodworscy, Sitniccy, Udrzyccy, Zbąscy i... Odrzywolscy.

Mazowiecka linia Nałęczów osiadła na dobrach Nowy Dwór (*Nova Curia, Nova Aula*), który jako lokację książęcą przekazał Nałęczom książę mazowiecki Siemowit III przywilejem z dnia 29.06.1374 roku wraz z wsiami Okunin, Góra i Szczytno pod Zakroczymiem.⁴

Pierwszym Nałęczem piszącym się z tego grodu był wojewoda mazowiecki Jan, wzmiankowany w źródłach w latach 1292 – 1294, a który dobra te otrzymał za usługę i w zawiązku z powołaniem go na palacę czerską.⁵ On to – jak i jego krewni – byli wielce aktywni politycznie w otoczeniu księcia

² Lubelską gałąź Nałęczów nowodworskich można odtworzyć z treści XV - wiecznych dokumentów sądowych lubelskich i wareckich, prac Bolesława Ulanowskiego (*Inscriptiones clenodiales, poz. 1602. Lubl. I. fol. 180*), oraz publikacji Stanisława Łaguny i Franciszka Piekosińskiego.

³ Jego przynależność do rodu Nałęczów potwierdzają prof. Jan Pakulski i prof. Janusz Bieniak.

⁴ W średniowieczu Okunin był jednostką nadrzędną w stosunku do położonego na zachód Nowego Dworu i położonej na wschód Góry, dziedzictwa mazowieckich Nałęczów. Szczytno położone jest na północny-zachód od Nowego Dworu. (Przyp. A.Z.Rola-Stężycki).

⁵ Palatyn, komes pałacowy (łac. *comes palatinus*) – w średniowieczu zarządca dworu królewskiego, początkowo zastępował monarchę przy wydawaniu sądów. W Polsce funkcje palatyna spełniał wojewoda. W: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Palatyn_\(tytu%C5%82\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Palatyn_(tytu%C5%82)) [Dostęp 13.12.2017].

Bolesława Kondratowica. Także na pograniczu mazowiecko-sandomierskim i na tzw. Zapilczu, na granicy którego położony jest Odrzywół i terytoria niegdyś dzierżone przez Nałęczów.

Kolejnym Nałęczem piszącym się z Nowego Dworu był Tomisław – syn Jana – sędzieja warszawski wzmiankowany w 1358 roku. Także jego bratankowie: Niemierza z Nowego Dworu i Parska – kasztelan zakroczymski i warszawski, Jan z Leżenic – wojewoda czerski i Abraham z Kębłowa – synowie Abrahama – wzmiankowanego w roku 1274.

Kolejnym synem Tomisława – po ww. Abrahamie i Dobrogoście – był Niemierza wzmiankowany w roku 1371. Jego synami byli: Abraham Socha – wojewoda płocki w 1382 roku, Jan Fortuna † w 1421 roku i Dobrogost z Okunina, wzmiankowany w roku 1386 – prawdopodobnie kasztelan warszawski.

Synami ww. Dobrogosta, syna Niemierzy i jego nieznanej I żony z rodu Jastrzębców byli: Dobrogost Czarny z Okunina (Odrzywolski)* – ok. 1380 – starosta radomski w roku 1409, Jan z Okunina †1419 roku, Wojciech (Woszon) z Sitna i Sitańca – sędzia chełmski w roku 1430, protoplasta rodzin Sitnickich, Horyszowskich i Udryckich pod Zamościem i Piotr z Lesic koło Zamościa – wzmiankowany w roku 1425, protoplasta rodziny Lesieckich.

Dobrogost – ojciec Dobrogosta Czarnego – zawarł II związek małżeński z Anną z Trębek herbu Prawdzic. Miała ona dzieci z pierwszego małżeństwa: Próbkę Kucharską i Jana z Okunina⁶.

Z powyższego wynika, że Dobrogost Czarny – zasadzca Odrzywołu - syn Dobrogosta z Okunina⁷, wnuk Niemierzy i prawnuk Tomisława z Nowego Dworu jest postacią wywodzącą się z historycznego i wielce – jak na owe czasy – rozbudowanego rodu i rodziny.

Dobrogost Czarny – urodzony około 1380 roku, od roku 1409 starosta radomski – był już w owym czasie postacią znaną w sandomierskim. Miejszem jego urodzenia – co jest najbardziej prawdopodobnym – jest pod nowodworski Okunin, z którego to pochodził jego ojciec, a co wzmiankuje treść dokumentu z roku 1386, sporządzonego przy okazji zakupu dóbr Załubice, w którym to ujawnia się istnienie kilkuletniego zaledwie Dobrogosta Czarnego. Insynuowanie, że miejscem jego urodzenia był Sandomierz, nie ma potwierdzenia. Ponieważ wywodził się z Nałęczów nowodworskich, mających duże znaczenie też w ziemi czerskiej, mógł w początkach swojego dorosłego życia lokować się w sandomierskim – też na Zapilczu (pogranicze czerskiego i rawskiego) – Nałęczowie posiadali tam wiele dóbr, z których to później wyłoniły się rodziny: Błędowskich, Borsów, Brudzewskich, Drzewickich, Głowaczów, Golianów, Gostomskich, Małachowskich, Niemierzów, Ostrowskich i innych. Wynika z tego, że ród ten już w wieku XIV posiadał w regionie poważne znaczenie, dzierżąc m.in. Bartodzieje, Goryń i Goryńską Wolę k/Radomia, Leżenice i Głowaczów k/Kozienic, Końskie z przyległościami, Drzewicę n/Drzewiczką, Gostomię k/Nowego Miasta oraz Wysokin z przyległościami i wiele innych.

Nic więc dziwnego przy takich koneksjach, że Dobrogost Czarny już przed 1409 rokiem – jako dworzanin królewski – był postacią o pewnym znaczeniu, jeśli przekazano mu urząd starosty radomskiego. I w tym też regionie, zapewne wśród ww. posiadał swoje dobra.

W trakcie przygotowań do walnej bitwy z Zakonem Krzyżackim Dobrogostowi Czarnemu zlecono budowę mostu pontonowego, który umożliwiłby wojskom koronnym transport na prawy brzeg Wisły.

Dobrogosta – za to dzieło – nagrodzono tytułem królewskiego łóźniczego, wsiami Wysokin i Studzianna oraz – być może – gratyfikacją pieniężną, która umożliwiła mu ufundowanie w Wysokinie kościoła parafialnego już w roku 1413.

Ciesząc się przychylnością króla Władysława Jagiełły, w roku 1418 Dobrogost Czarny uzyskał dla Wysokina prawo miejskie magdeburskie⁸.

Dobrogost z nieznanej z imienia żony, pozostawił syna – też Dobrogosta – który to w roku 1470 był także właścicielem dóbr Pierstno, których położenia dziś nie można ustalić.

W roku 1502 dokumenty wzmiankują Jana – zapewne potomka ww. Dobrogosta – zwolnionego z wyprawy wojennej, miał syna Mikołaja – fundatora mostu na Drzewicze w Odrzywole, który też

* – Trębki (Trębki Nowe)– miejscowość położona na zachód od Nowego Dworu Maz. w gminie Zakroczym, pow. nowodworski, woj. mazowieckie.

⁶ W: <https://www.geni.com/people/Dobrogost-Czarny-z-Odrzywo%C5%82u-h-Na%C5%82%C4%99cz/6000000030144397600> [Dostęp: 12.12.2017].

⁷ Beata Piętka. *Spis miejscowości w Polsce*. Katowice 2002, s. 265. Okunin – wieś niegdyś w gminie Wieliszew, pow. legionowski, woj. mazowieckie. Od roku 2002 południowa dzielnica Nowego Dworu.

⁸ Jan Wiśniewski. *Dekanat opoczyński*. Radom 1913, s. 101-102 i w cz. 2, s. 45-47.

uzyskał przywilej królewski, na pobieranie opłat mostowych. Po Mikołaju pozostał syn Dersław, po którym też pozostało historycznie dowiedzione potomstwo.

Na początku XVII wieku dziedzicem Odrzywołu był ww. Abraham Mikołaj Odrzywolski (zapewne wnuk Mikołaja, na co wskazuje jego pierwsze imię) – rycerz, uczestnik kampanii na Węgrzech, w Inflantach i Podolu, fundator zakrystii w kościele odrzywolskim, zmarły w 1640 roku i ochowany w podziemiach świątyni.

Jego synami byli Stefan i – być może – Jan (wzmiankowany w roku 1587) oraz Adam (wymieniony w roku 1632). Jeden z nich – Abraham lub Adam – miał żonę N. Podlodowską herbu Janina, pochodzącą zapewne z niedalekiego Przytyka.

Syn ww. Jana – Andrzej – dziedzic wsi Kłonna, uzyskał w dniu 3.12.1605 roku w Warszawie od Zygmunta III Wazy zgodę na odstąpienie dożywocia do tej wsi na rzecz Abrahama Odrzywolskiego, żołnierza, uczestniczącego w wyprawie wołoskiej i do Inflant⁹.

Dodać należy, że poza Odrzywolem posiadali oni też i dobra okoliczne. Źródła wzmiankują, że w roku 1577 właścicielami Wysokina nadal pozostawali Odrzywolscy, bowiem dokumenty z roku 1577 wzmiankują, jako właścicieli: Andrzeja, Dzierżka, Jana, Stanisława i Walentego Odrzywolskich, z których dwaj ostatni posiadali jeszcze w tym czasie wieś Kamienną Wolę, zawierającą się w obszarze 2 łąnów.

Dobrogost Czarny na mocy przywileju króla Władysława Jagiełły w dniu 24.08.1412 roku w Nowym Mieście, otrzymał prawo do 100 grzywien ze wsi Kłonna. Wieś ta – królewska – pozostawała w dzierżawie Odrzywolskich przez lata. W roku 1577 dzierżawił ją Andrzej Odrzywolski, a w I połowie XVII wieku Abraham Odrzywolski, po którym dzierżawę przejął jego syn Stefan, a co zatwierdził król Zygmunt III Waza w dniu 3.08.1632 roku. Także wieś Ossa na przełomie XVI i XVII wieku należała do Odrzywolskich.

Rozdrobnienie majątkowe i powolny spadek znaczenia Odrzywolskich powodowały postępującą pauperyzację i migrację rodziny w inne regiony Rzeczypospolitej. Największe znaczenie uzyskała jedna z ich linii lokująca się na Ukrainie.

Ostatnim wzmiankowanym w Odrzywole przedstawicielem rodziny był Jan Czarny Odrzywolski, dziedzic części Odrzywołu i wsi Kłonna. Ten zmarł w roku 1722 i został pochowany w kaplicy Aniołów Stróżów w dawnym odrzywolskim kościele, którego podziemia stanowiły grobowiec tej rodziny¹⁰.

Po roku 1722 rodzina ta nie była już w Odrzywole wzmiankowana, aczkolwiek żona jego Anna z Błońskich, zawarła kolejny związek małżeński z Bukowieckim, dziedzicem części wsi Kłonna. Czas jakiś potomstwo jego – Magdalena, Marianna, Konstancja i Piotr Odrzywolscy – tkwiło w okolicach. Niestety tylko w linii żeńskiej.

Trudno uwierzyć, że Dobrogost Czarny, znany w historii, regionie i dziejach miasta człowiek, wielki też jego dobroczyńca, przedstawiciel jednego z najstarszych i najmożniejszych rodów polskich – jak i jego rodzina – nadal nie są w regionie dobrze rozpoznani.

Być może sprawę komplikuje to, że z sąsiedniego powiatu grójeckiego, wywodzą się Odrzywolscy herbu Rogala, idący z gniazda Odrzywołek w gminie Belsk Duży, położonego w odległości niespełna 40 km na północ od Odrzywołu. To linia Łoskich z gniazda Łoś w gminie Prażmów. Poszczególni przedstawiciele rodu Łoskich, osiadając na swoich dobrach, od ich nazw przyjmowali nazwiska: Chynów – Chynowscy, Skuły – Skulscy, Uwielińscy – Uwielińscy, Wągradno – Wągradzcy i Dobrzyszew – Dobrzyszewscy.

Łoscy Rogalowie, osiadając na Odrzywołku grójeckim, zwać się poczęli... Odrzywolskimi.

Rozrodzenie tej linii Rogalów Odrzywolskich, jak i równoległe istnienie Nałęczów Odrzywolskich i to praktycznie w tym samym regionie, spowodowało niemały galimatias genealogii obydwu rodów. To zamieszanie, którego skutki ważą do dziś. Przysłowiowego bowiem „konia z rzędem” temu, kto rozróżni w tym regionie jednych od drugich. Tym bardziej, że niektórzy Odrzywolscy zwać się zaczęli – odnosząc się do linii pochodzenia – Nowodworskimi.

Ot... wielka ironia losu...

Ciekawostką jest to, że wiele rodzin w regionie, spokrewnionych jest z Odrzywolskimi. Wśród nich i Niemirscy wywodzący się zapewne od Niemierzy, jednego z lokowanych tu krewniaczych Nałęczów, a którego to potomkowie dzierżyli równoległe okoliczne dobra. Jest to jednak temat kolejny.

⁹ Zdzisław Pietrzyk, red. Monika Jęglarz, Wojciech Krawczuk, Dariusz Kupisz, Zdzisław Pietrzyk, Wacław Urban, Elżbieta Wierzba, opr. *Regestry z Metryki Koronnej do dziejów powiatu opoczyńskiego, radomskiego i stężyckiego z lat 1574 – 1658*. Radom 2001, s. 55-56, nr 202.

¹⁰ Jan Wiśniewski. *Dekanat opoczyński*. Radom 1913, s. 107.